

یادگاری از گذشته خانه مرتاضیون^۱

مهندس کامبیز حاجی قاسمی
محمدرضا هوبخت - محسن صادقپور فرج - فرهاد میرزایی - مرجان مظفری

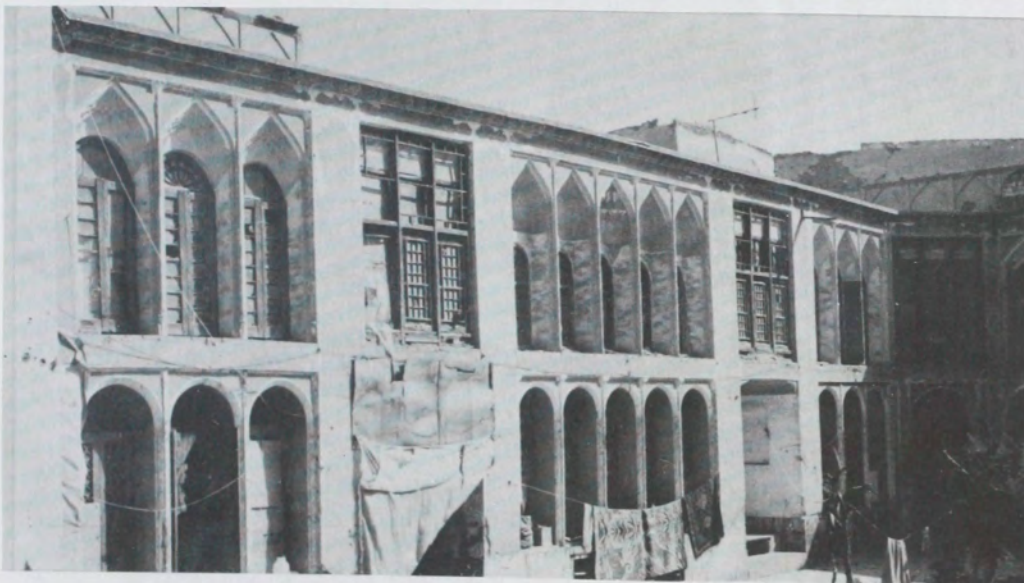
تلاش‌های چندین ساله دانشجویان دانشکده معماری مجموعه‌ای نفیس و با ارزش از تصاویر و نقشه‌های آثار تاریخی معماری اسلامی ایران پدید آورده است. مقاله یادگاری از گذشته، یکی از بناهای مجموعه فوق را در هر شماره معرفی می‌کند.

بنایی که برای معرفی در این شماره انتخاب شده است، بنای خانه مرتاضیون در شهر یزد است. خانه مرتاضیون نیز مانند اغلب بناهای مسکونی به جا مانده در شهرهای سستی ما، متعلق به دوره قاجار است. دوره قاجار از مهمترین دوره‌های تاریخ معماری ماست و شاید در خانه‌ها، بهتر از هر جای دیگر به توان مشخصات معماری این دوره را مورد مطالعه قرارداد. برداشت این اثر در سال ۱۳۷۱ توسط دانشجویان دانشکده محمدرضا هوبخت، محسن صادقپور فرج، فرهاد میرزایی و مرجان مظفری انجام گرفته است.

مطالعه معماری خانه‌های سستی، امروز از چند نظر حائز اهمیت است. اول آن که نسبت به بناهای عمومی، در خانه‌ها با فضاها و ترکیبات فضایی متنوع‌تری روبرو هستیم و از این راه بهتر می‌توان با خلاقیت‌ها و ابداعات معماران سستی در طراحی آشنا شد و از آنها در این زمینه درس معماری گرفت. دوم آن که علیرغم کثرت خانه‌های به جا مانده نسبت به بناهای عمومی، این آثار به ندرت مورد توجه محققان قرار گرفته و اطلاعات بسیار کمی از آنها به صورت مدون وجود دارد. سوم آن که متأسفانه امروزه خانه‌های سستی به دلایلی که ذکر آنها خارج از حوصله این مقاله است بسیار بیش از بناهای عمومی در معرض انهدام و نابودی قرار گرفته‌اند. به قولی، امروزه آخرین لحظات فرصت تاریخی ثبت و ضبط این میراث غنی فرهنگی و هنری است تا حداقل، نمودی از آن به آیندگان منتقل گردد.

تصویر ۱- تصویر از داخل ایوان
تصویر ۲- یکی از نماهای جانبی حیاط

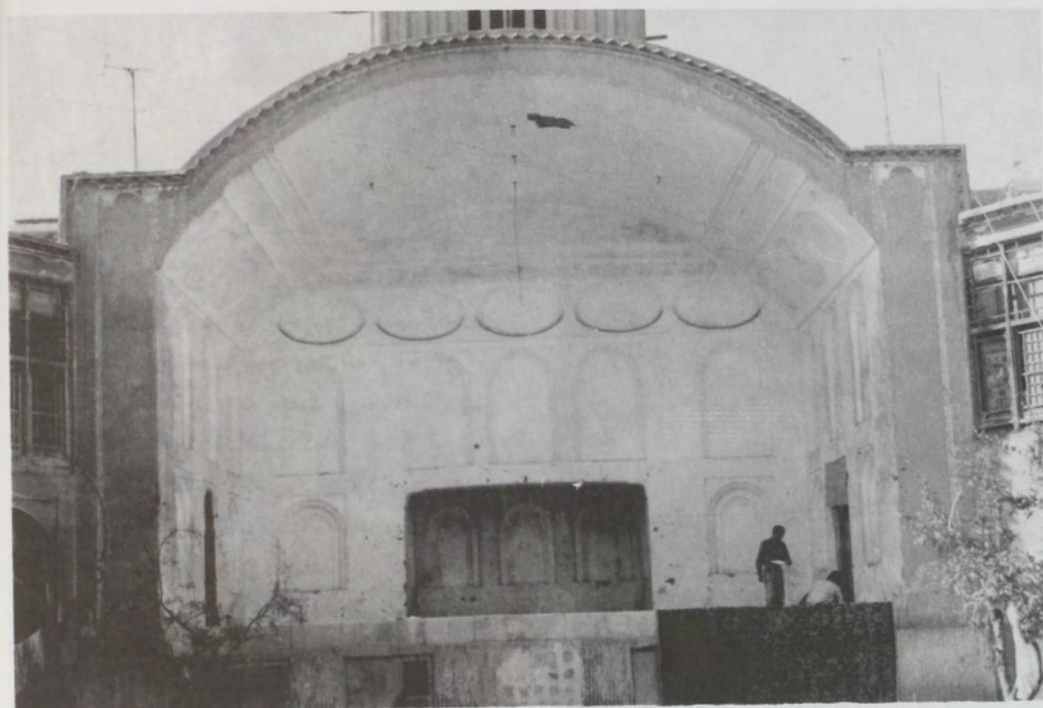
خانه مرتاضیون :

خانه مرتاضیون در لرد باجوردی کوچه گلچنان قرار گرفته است. صاحب امروزی آن که نواده بانی این خانه است احداث آن را به یکصد و پنجاه سال پیش نسبت می‌دهد. او معتقد است که این خانه جزیی از یک مجموعه بزرگ بوده که چند خانه کنار هم و یک کاروانسرا را شامل می‌شده است. اما در زمان حاضر، راه‌های ارتباطی بخش‌های مختلف این مجموعه به یکدیگر مسدود گردیده و هر بخش به صورت مستقلی در آمده است.

نکاتی در باره معماری بنا :

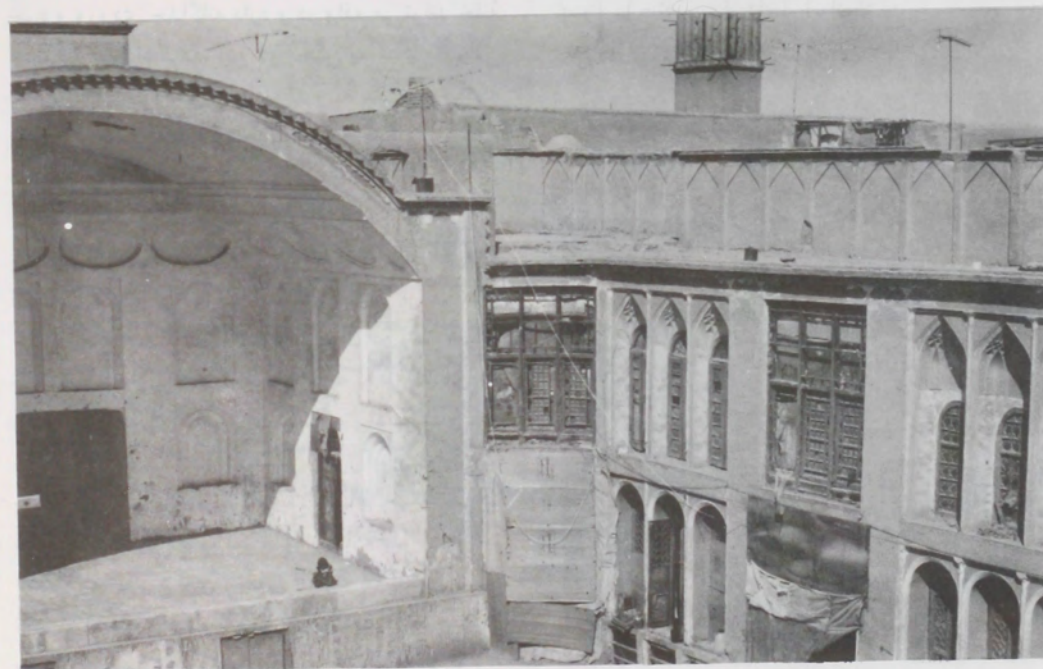
خانه دارای دو بخش است. بخش اول بزرگتر و مفصل‌تر از بخش دوم است. هر بخش حیاطی خاص خود و ورودی جداگانه دارد و در واقع می‌تواند خانه مستقلی قلمداد گردد. این دو بخش به شکل ظریفی به هم پیوند خورده و راه یافته‌اند و به نظر می‌رسد که یکی از بخش‌ها، نقش بیرونی و دیگری نقش اندرونی را به عهده داشته است.

در حیاط بزرگتر، آنچه بیش از همه خودنمایی می‌کند، ایوان یا به اصطلاح یزدی، «تالار» بزرگ خانه است، عنصری نیم باز که ارتفاعی بیش از نماهای حیاط یافته است. این «تالار» یا ایوان در رأس حیاط نشسته و کاملاً بر آن تسلط دارد و به نوعی فضای باز را به درون فضای بسته می‌کشد. بادگیر بزرگ و مرتفعی که در پشت و دقیقاً در حور ایوان قرار گرفته بر اقتدار و شوکت آن می‌افزاید. حیاط خانه نیز با شکل کشیده و منظم، نماهای پرکار، ظریف و پر تکلف و حیاط سازی زیبای آن که با آب و سبزه تکمیل شده، رقیب مهمی برای ایوان محسوب می‌شود. رقیبی که در عین رقابت، حریف را می‌نوازد،

تصویر ۳- ایوان اصلی خانه

تصویر ۴- قسمتی از ایوان و نمای جبهه کنار آن

می دهد.

انواع اتاق‌ها با اندازه‌ها و شکل‌های متفاوت، ترکیبات متنوع فضاها، تقسیمات منظم و مکرر و آگاهانه نماهای هردو حیاط و فضاها، بسته و نیم باز، طرح حیاط سازی‌ها و تزئینات نماها و فضاها، از دیگر نکات قابل تأمل و تعمق در این اثر است.

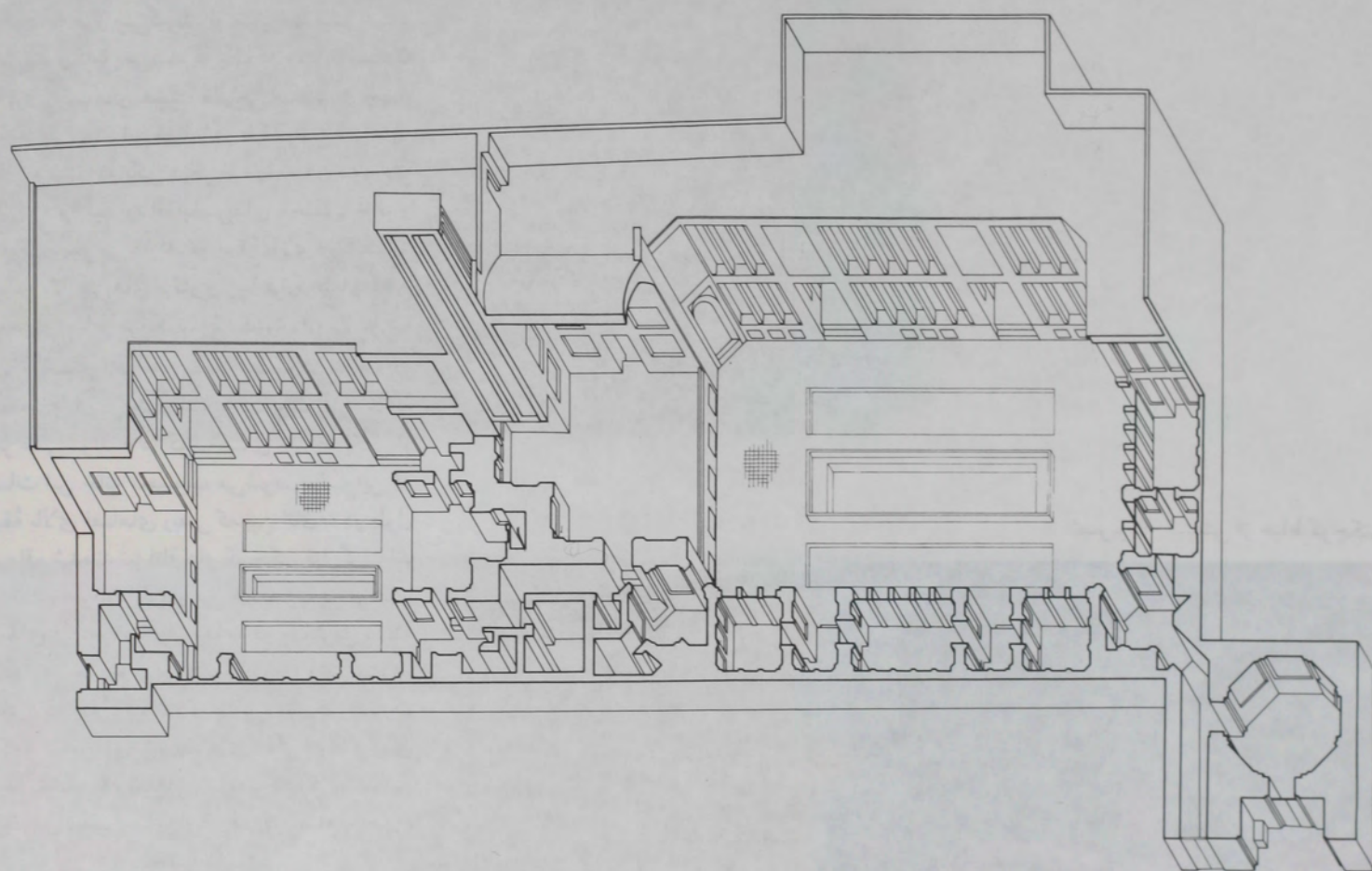
گفتگوی حیاط و ایوان و بادگیر در این بنا، دیدنی است.

قرارگیری فضاهای مختلف در کنار حیاط، همان نظم معمول و معهود خانه‌های سنتی را دارد که فضاهای مهمتر روی محورهای اصلی حیاط می‌نشینند و فضاهای کم‌همیت در بین آنها - دور تا دور حیاط - قرار می‌گیرند. از متمایزات این خانه، ارج می‌نهد و کامل می‌کند. در یک کلام، باید گفت که جایگیری فضاهای هشت ضلعی منظم در چهار گوشه حیاط است. این فضاها در طبقه پائین فضاهایی ارتباطی هستند که یکی دیگر از آنها به ورودی خانه اتصال دارد و بقیه ارتباط بخش‌های مختلف خانه را با یکدیگر میسر می‌سازند. در طبقه بالای این فضاها، اتاق‌هایی با ارسی‌های پرکار و زیبا قرار گرفته‌اند که از گوشه‌ها به حیاط می‌نگرند. قرارگیری ارسی‌ها که معمولاً در نمای اتاق‌های بسیار مهم و بالنتیجه در میانه نماها یا در دو طرف نمای فضای اصلی خانه ظاهر می‌شوند - در گوشه‌های حیاط یکی از مختصات این خانه محسوب می‌شود. جالب این که در طبقه بالای فضاهای ربطی که بین اتاق‌ها در طول حیاط واقع شده‌اند نیز اتاق‌های کوچکی قرار گرفته‌اند که در نمای خود، دارای ارسی هستند. بدین ترتیب، در نماهای این حیاط، ارسی‌ها نه در مهمترین نقطه نما، بلکه در خارج از امتداد محورها و بر بالای فضاهای ربط قرار گرفته‌اند. در مقابل، اتاق‌های بزرگ خانه که ارتفاعی دو برابر فضاهای دیگر دارند و روی محورها نشسته‌اند، نماهایی ساده‌تر پیدا کرده‌اند. این تعویض و تغییر جای ارسی‌ها در نماها، چهره متفاوتی به این حیاط بخشیده است.

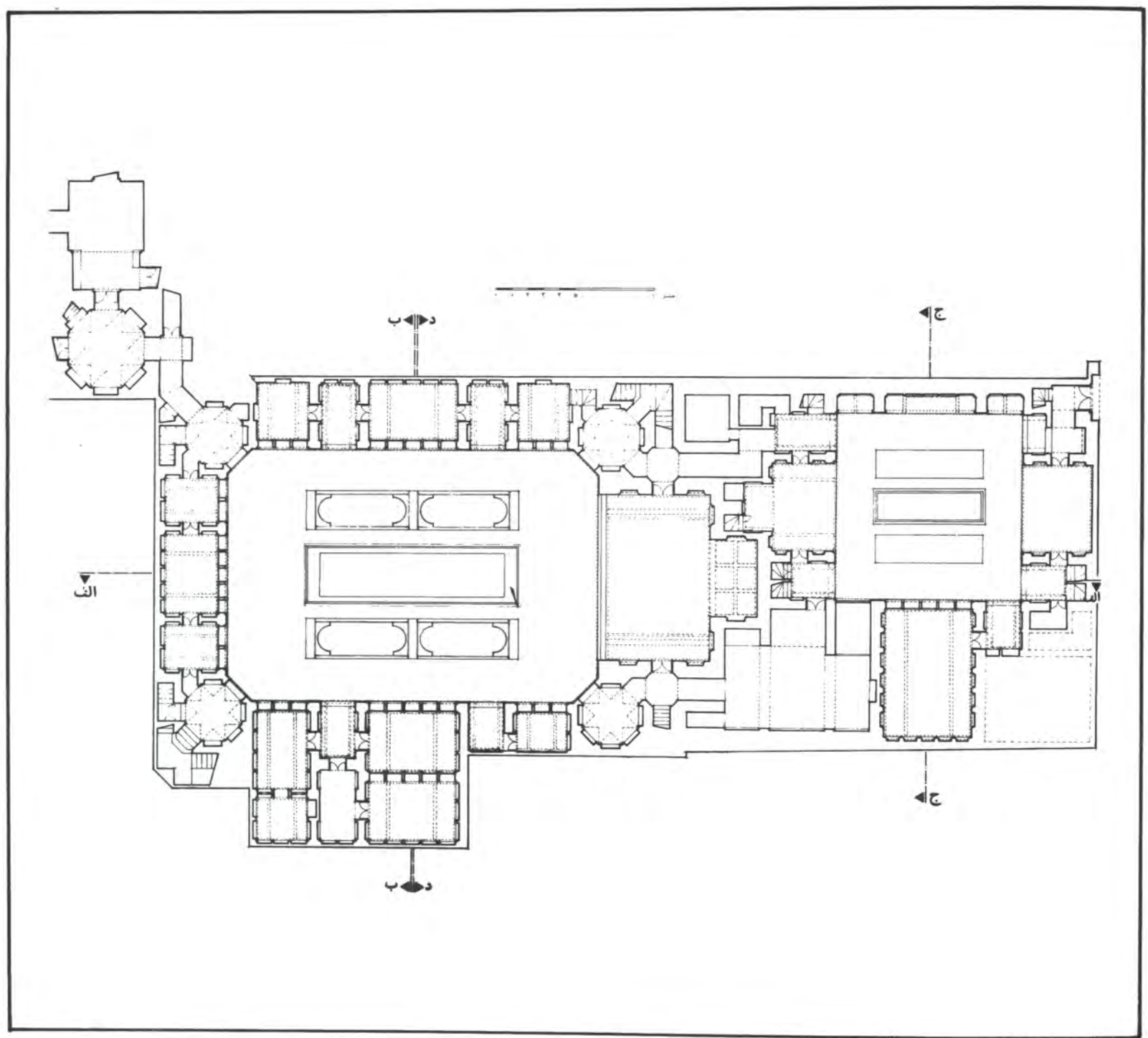
حیاط کوچکتر خانه نیز مشخصات خاص خود را دارد. به استثنای تالار بسته‌ای که در کنار این حیاط قرار گرفته دورادور این حیاط را فضاهای نیم باز بزرگ و کوچک احاطه کرده‌اند. در واقع، قرارگیری دو ایوان نسبتاً بزرگ، در دو ضلع مقابل این حیاط، واقع شدن فضاهای نیم باز در دو انتهای نماهای آن و همچنین وجود طاق نماهای تونشسته در نمای یک جبهه کامل آن، حیاط را حاصل تجمع فضاهای نیم باز جلوه

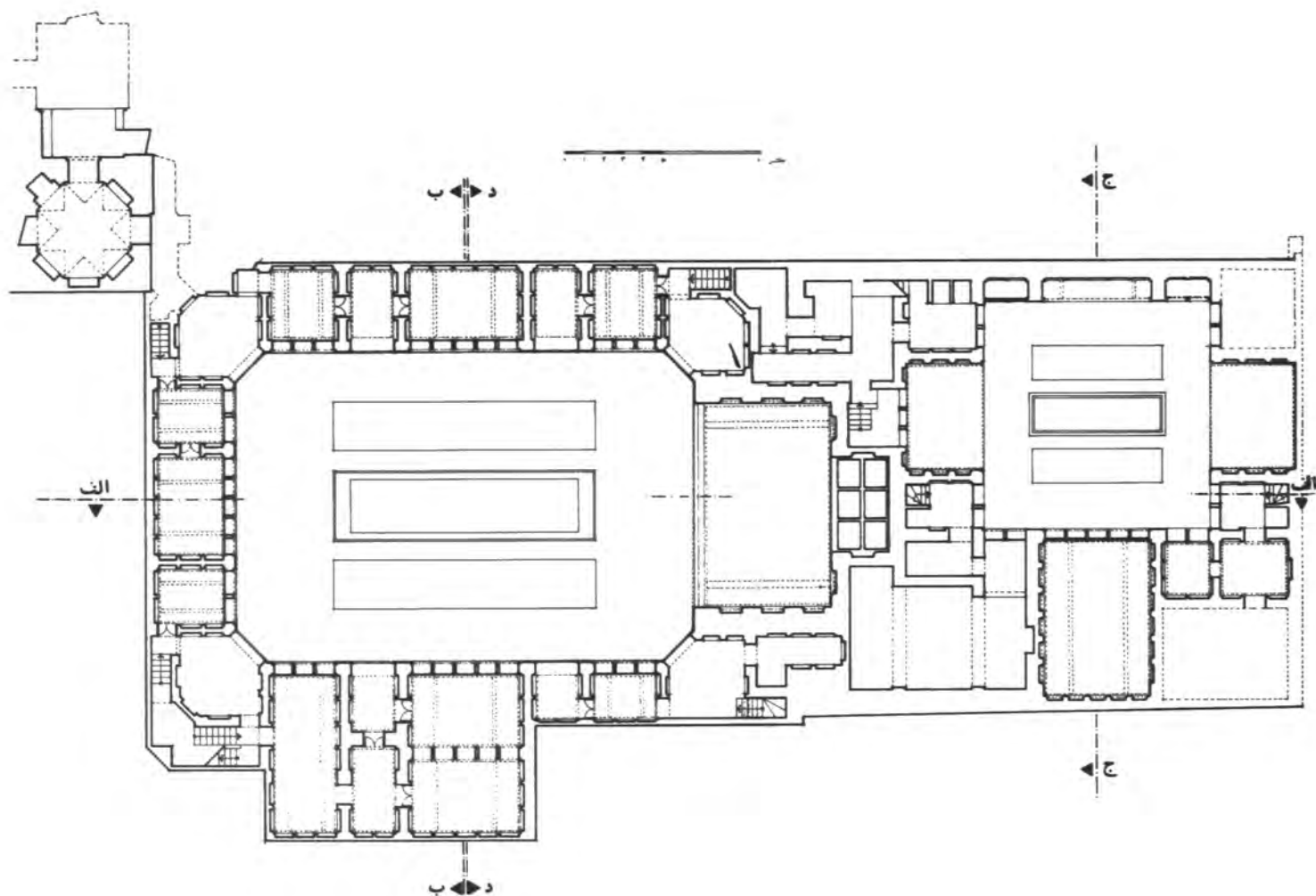
تصویر ۲- قسمتی از حیاط کوچکتر خانه

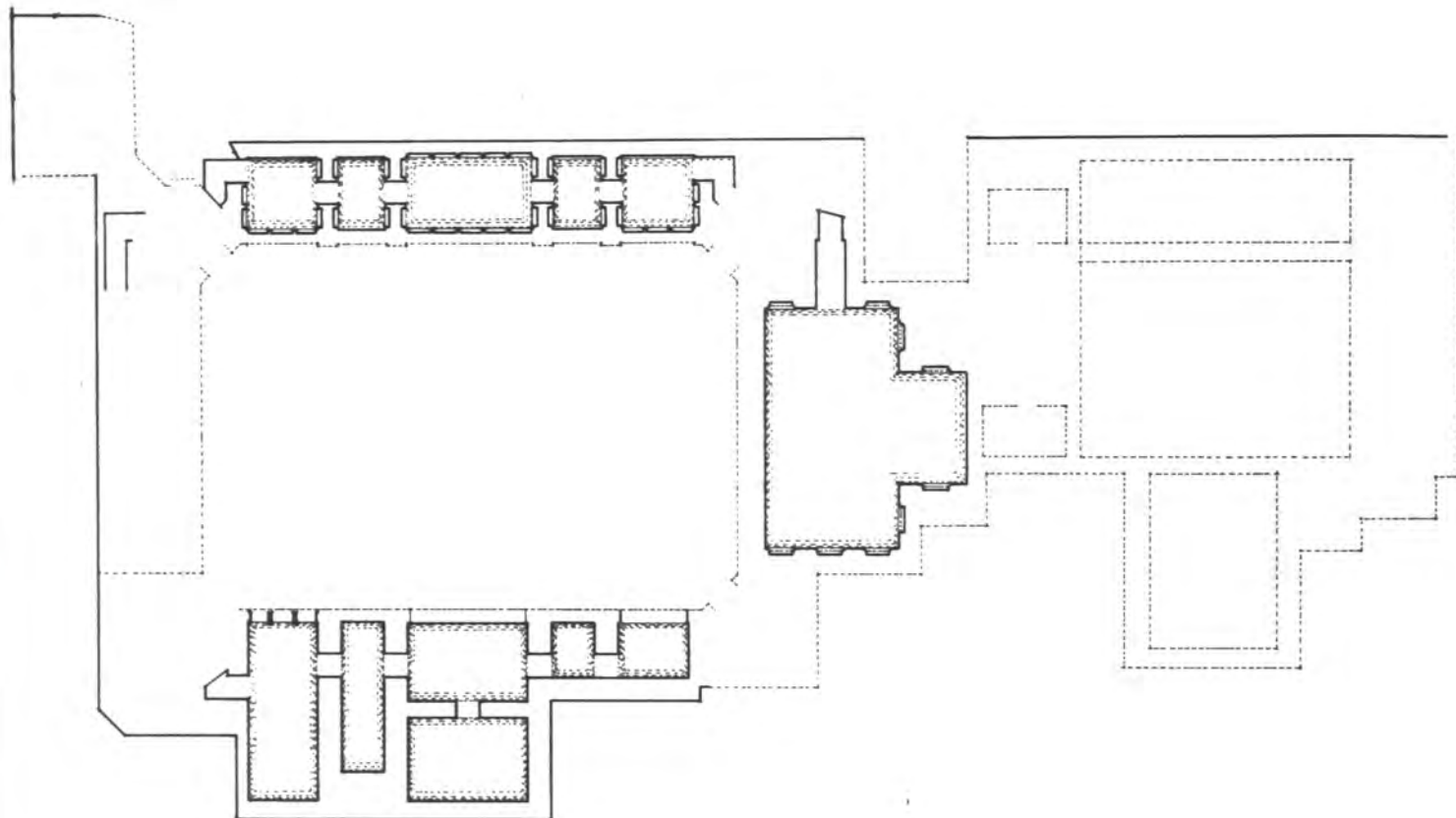

پلان همکف

پلان طبقه اول

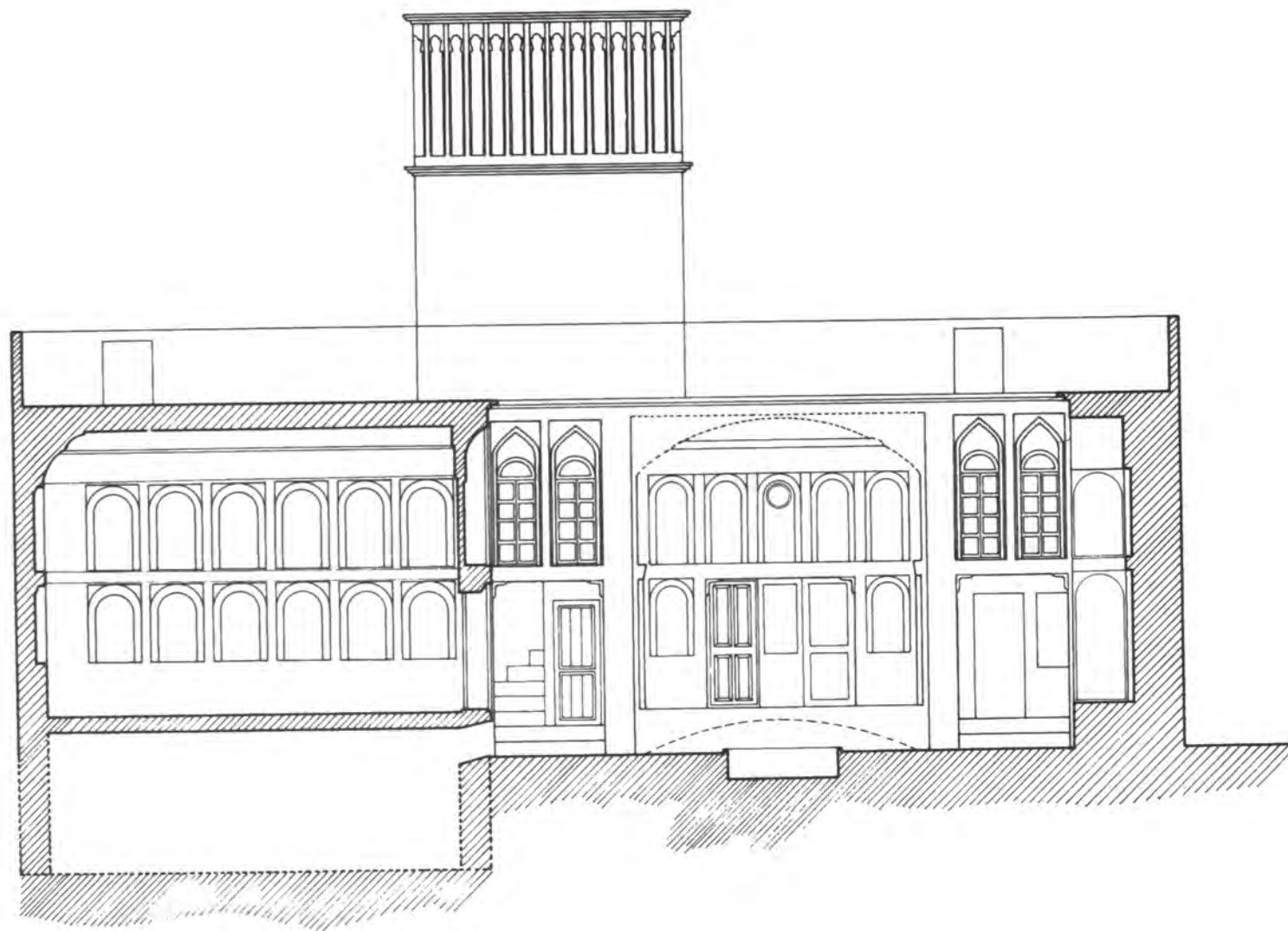
پلان زیرزمین

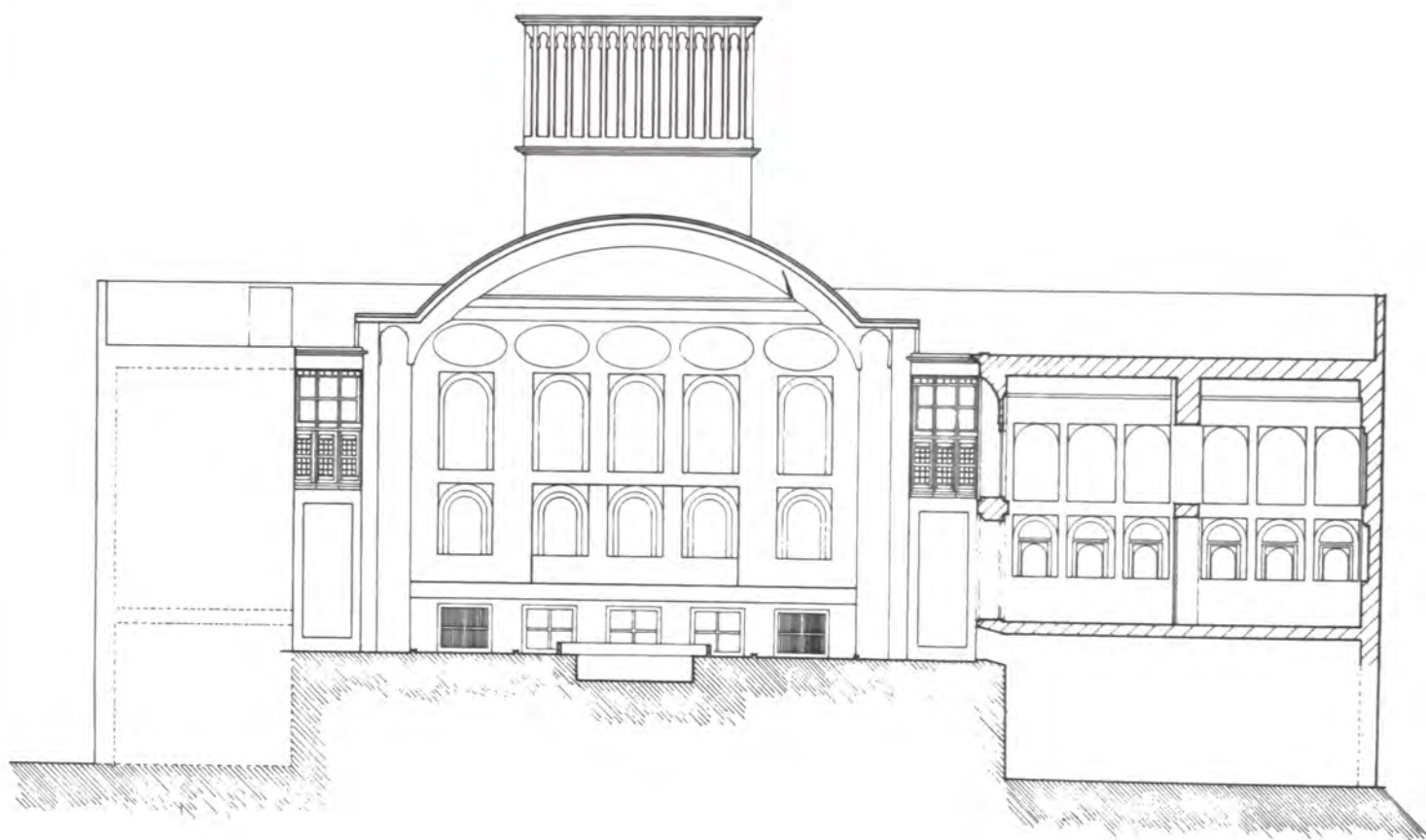
مقطع طولى الف - الف

مقطع عرضی ب - ب

مقطع عرضی ج - ج

مقطع عرضی د-د